

БАЗОВІ УМІННЯ ТА НАВИЧКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ТА ВПЛИВ НА ПОЗИЦІЮ НА РИНКУ ПРАЦІ

Авторами здійснено спробу визначення рівня кваліфікації молодих українців через призму концепту базових умінь на основі даних соціологічного дослідження «Перехід від освіти до роботи», проведеного у 2007 році Київським Міжнародним інститутом соціології на замовлення Світового банку.

Ключові слова: базові уміння, рівень освіти, класова належність, дохід, престиж зайнятості.

Темпи та траєкторія суспільного розвитку значною мірою визначаються рівнем кваліфікації трудових кадрів, що зумовило розробку науковцями значної кількості показників, які дають змогу здійснювати моніторинг різних її аспектів. Перша група показників – об'єктивні індикатори, за допомогою яких фіксують поширеність серед населення тих чи тих характеристик, пов'язаних із виконанням робочих завдань. Передусім, це характеристики освітнього рівня населення країни, такі як відсоток осіб, які мають певну освітню кваліфікацію, розподіл студентів за напрямками підготовки тощо (докладніша інформація про такі показники міститься у [20; 8; 7; 21].

Ще один спосіб вимірювання кваліфікації кадрів – визначення рівня володіння ними низкою базових умінь та навичок (*basic skills*), необхідних для успішного входження на ринок праці та подальшої висхідної мобільності чи, принаймні, збереження набутої посади. Цей перелік був логічним продовженням системи показників, що фіксують поширеність письменності серед різних соціодемографічних категорій населення, однак з урахуванням вимог індустріального етапу суспільного розвитку. До таких умінь науковці відносять [11, с. 16; 22, с. 109]: читання документів, письмовий виклад думок; комунікативні навички, здійснення математичних обчислень, навички володіння комп'ютером, навички володіння іноземними мовами [15, с. 7].

Також у контексті розгляду адаптації до соціальних змін (і не лише в економічній сфері) фахівці визначають перелік ключових компетенцій (*key competencies*), володіння якими дає змогу оптимізувати перебіг цього процесу [14]. Їх об'єднують у такі групи: компетенції, які сприяють ефективності самостійних дій (у тому числі захисні компетенції, самоменеджмент та здатність до аналізу ситуацій); компетенції, що дозволяють інтерактивне використання ін-

струментів (враховуючи технічну компетентність), та компетенції, пов'язані зі знаходженням у соціально неоднорідних групах (у тому числі здатність до прийняття ролі іншого і взаємодії та вирішення конфліктів з особами, належними до іншого етнічного середовища тощо).

Яскравими прикладами міжнародних досліджень базових умінь та компетенцій населення можуть правити проекти Організації економічної співпраці та розвитку (Organization for Economic Co-operation and Development, OECD): проект ВиBiKo (Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations, DeSeCo), започаткований у 1997 році в межах Програми освітніх показників (Education Indicators Programme, INES), та Програма міжнародної оцінки компетенцій дорослих (Programme for the International Assessment of Adult Competencies, PIAAC), розпочата у 2005 році. Обидва проекти спрямовані на розгляд тих навичок, оволодіння якими дає змогу молодим людям як здійснити успішний перехід від освіти до ринку праці, так і надалі суттєво зменшити ймовірність бути ексклюзованими на ньому. Рівень володіння умінями оцінюється на підставі вирішення низки практичних завдань.

Друга група показників – оцінка кваліфікації працівників роботодавцями [2; 3] чи навіть самими працівниками [1]. В українських дослідженнях ідеться переважно про освітньо-кваліфікаційний рівень молодих людей. Однак такі індикатори фіксують лише «формальний» бік справи, залишаючи поза увагою реальний рівень володіння певними умінями серед власників дипломів різного рівня. Приміром, наявність значної кількості осіб з вищою освітою, зокрема, у країнах регіону Східної Європи та Центральної Азії, далеко не завжди означає, що рівень оволодіння населенням основними практичними навичками, необхідними для нормального

виконання більш-менш кваліфікованої розумової праці, також є високим. Міжнародні експерти фіксують погану пристосованість освітніх систем цих країн до вимог сучасного ринку праці, особливо щодо навичок роботи з інформацією, відзначаючи підвищення ризиків безробіття та низького рівня заробітної плати для їхнього населення [5, с. 13–17].

Отже, можемо констатувати існування лагун у знанні щодо рівня компетенції населення України, та, зокрема, його наймолодшої частини як тієї вікової категорії, яка буде упродовж доволі значного проміжку часу визначати можливості розвитку вітчизняної економіки. Заповнення частини з цих прогалів і є метою цієї статті.

Масив даних та основні зміни

Висновки дослідження спираються на дані опитування КМІСу «Перехід від освіти до роботи», яке проводилось у червні – жовтні 2007 року на замовлення Світового банку. Вибірка дослідження є репрезентативною для тієї частини населення України віком від 15 до 34 років, яка залишила безперервну освіту протягом 2001–2006 років. Кількість опитаних за загальнонаціональною вибіркою – 1982 особи (2108 після застосування зважування за кількістю потенційних респондентів у відібраному для опитування домогосподарстві).

Під час аналізу даних ми використовували такі зміни:

- рівень базових умінь та навичок респондента, до яких у дослідженні було віднесено уміння користуватися комп'ютером, письмового викладу думок, комунікативні, вирішення проблем та використання математичних розрахунків ¹;

¹ *Запитання, використані для вимірювання базових умінь молоді:*

- Як би Ви оцінили...
- ...Ваші вміння користуватися комп'ютером? Наприклад, користуватися програмами, займатися програмуванням чи використовувати комп'ютер для пошуку чи обробки інформації?
 - ...Ваші вміння писати? Наприклад, вміння в письмовій формі чітко викладати свої ідеї іншим людям або редагувати документи з тим, щоби вдосконалити їх?
 - ...Ваші вміння усної мови? Наприклад, вміння пояснювати ідеї іншим, виступати перед аудиторією чи брати участь у дискусіях?
 - ...Ваші вміння вирішувати нові проблеми? Наприклад, визначати проблеми та їхні можливі причини, планувати стратегії їх вирішення чи розмірковувати над новими шляхами розв'язання проблем?
 - ...Ваші вміння використовувати математичні розрахунки? Наприклад, застосовувати формули для вирішення проблем, інтерпретувати графіки та таблиці чи використовувати обрахунки для вирішення практичних задач у повсякденному житті?

Рівень володіння вміннями вимірювався шляхом їх самооцінки респондентами за шкалою від 1 до 5 (1 – поганий рівень володіння умінням, 2 – непоганий, 3 – добрий, 4 – дуже добрий та 5 – відмінний).

- частота використання базових умінь та навичок ²;
- освітньо-кваліфікаційний рівень респондента та його батьків, визначений за освітньою класифікацією CASMIN ³;
- факт роботи респондента під час навчання ⁴;
- класова належність батьків респондента визначалась за класовою схемою EGP. Дані про класову належність респондента отримано шляхом перекодування інформації, зібраної за кодами Міжнародної стандартної класифікації занять (ISCO-88). Запитання щодо категорії належності професійного заняття батьків респондента стосувались того періоду, коли він перебував у 15-річному віці [17] ⁵;
- престиж професії респондента в цій розвідці вимірювався за шкалою Д. Треймана. Через брак національних показників престижу використано процедуру перекодування, розроблену Г. Ганзбумом та Д. Трейманом, що дає змогу конвертувати коди міжнародної системою класифікації професій ISCO-88 у шкалу престижу [17];
- розмір заробітної платні респондента ⁶.

Базові уміння та навички молоді

Розглянемо у загальних рисах ситуацію, пов'язану з оцінкою молоддю своїх базових умінь та навичок.

По-перше, кількість респондентів, які оцінили як погані свої вміння користуватися комп'ютером та використовувати математичні розрахунки (31,1 % та 21,1 % відповідно) є найвищою,

² *Запитання, використані для оцінки частоти використання умінь:*

- Наскільки часто Вам доводиться / доводилось в роботі...
- ...використовувати математичні розрахунки?
 - ...використовувати комп'ютер?
 - ...пояснювати ідеї іншим, виступати перед аудиторією чи брати участь у дискусіях?
 - ...у письмовій формі викладати свої ідеї іншим людям або редагувати документи?
 - ...визначати проблеми та їхні можливі причини, планувати стратегії їх вирішення чи розмірковувати над новими шляхами розв'язання проблем?

Рівень частоти використання умінь визначався на підставі її самооцінки за шкалою від 1 до 5 (1 – рідко чи ніколи, 2 – рідше раз на тиждень, 3 – раз на тиждень, 4 – декілька разів на тиждень, 5 – кожного дня).

³ Градації змінної: неповна середня освіта (у тому числі початкова освіта та неповна середня освіта разом з ПТУ), повна середня освіта (у тому числі повна середня освіта разом з ПТУ), базова вища освіта, повна вища освіта (у тому числі наукові ступені).

⁴ Фіксувалася за допомогою дихотомічної змінної з градаціями: наявність факту роботи під час навчання та відсутність факту роботи під час навчання.

⁵ Змінна включала такі класи: вищий службовий клас, нижчий службовий клас, клас працівників рутинної нефізичної праці, клас дрібних власників та самозайнятих, клас кваліфікованих робітників і клас напів- та некваліфікованих робітників.

⁶ Визначався згідно з наявними у масиві даними як розмір місячного доходу респондента від основної діяльності станом на лютий 2007 року (опитування проводилося у червні-жовтні 2007 року).

порівняно з іншими видами умінь. Водночас переважна кількість респондентів вважає різні види своїх навичок добрими.

Відзначимо і гендерну забарвленість оцінок умінь. Зокрема, кількість жінок, які вважають поганим вміння користуватися комп'ютером, є значущо більшою¹, ніж чоловіків (33,3 % жінок проти 28,1 % чоловіків). Натомість свої вміння письмового викладу думок оцінює як погані 14,4 % чоловіків порівняно з 8,4 % жінок, тоді як дуже добрими їх вважає 14,1 % жінок проти 10,8 % чоловіків. Подібна ситуація простежується і щодо комунікативних вмінь: поганими їх вважають 12,1 % чоловіків та 8,2 % жінок, тоді як відмінними – 9,4 % чоловіків на відміну від 12,4 % жінок. Крім того, незважаючи на поширені у суспільстві стереотипи щодо того, що саме чоловіки схильні розробляти стратегії вирішення проблем та знаходити нові шляхи їх розв'язання, як непогані оцінили свої вміння у цій царині 21,6 % чоловіків проти 28,3 % жінок, при цьому значущої різниці у розподілі за іншими альтернативами відповідей не спостерігається. Однак, можливо, відповідно до зазначених вище стереотипів, чоловікам притаманне і критичніше ставлення до того, що вважати проблемою і в якому випадку можна розглядати її як вирішену.

Можемо припустити, що зафіксовані гендерні відмінності у оцінках володіння низкою умінь породжені відмінностями у частоті їх використання. Існує достатньо щільний зв'язок між певними вміннями та частотою їх використання. Так, значення коефіцієнтів зв'язку τ_b Кендала для відповідних умінь та частоти їх використання становлять: для комп'ютерних навичок $\tau_b = 0,613$, для вміння письмового викладу думок $\tau_b = 0,453$, для вміння розв'язувати проблеми $\tau_b = 0,385$, для навичок математичних розрахунків $\tau_b = 0,367$ та для комунікативних умінь $\tau_b = 0,382$ ².

Але попри суттєве переважання частки чоловіків, які рідко або ніколи не використовували комп'ютерні навички (56,5 % чоловіків проти 44,7 % жінок), навички письмового викладу думок (59,2 % чоловіків на відміну від 41,6 % жінок), комунікативні навички (48 % чоловіків порівняно з 38,2 % жінок) і навички математичних розрахунків (37,4 % чоловіків проти 29,2 % жінок) та, навпаки, більшу частку жінок, які кожного дня використовують комп'ютерні навички (35,2 % жінок проти 26,1 % чоловіків), навички письмового викладу думок (19,5 % жінок на противагу 12 % чоловіків) та навички математичних

розрахунків (40,8 % жінок на відміну від 32,9 % чоловіків), ми спостерігаємо вищі оцінки володіння зазначеними навичками жінками не щодо всіх перелічених умінь.

Так, незважаючи на частіше використання комп'ютерних навичок та навичок математичних розрахунків жінками, вони не оцінюють свій рівень володіння ними як вищий, ніж у чоловіків. Імовірно, на самооцінку їхнього рівня впливають стереотипи щодо здібностей до опанування технічних дисциплін особами різної статі. Низка дослідників доводить, що гірші результати жінок, порівняно з чоловіками, в опануванні точними дисциплінами, породжені специфікою гендерної соціалізації, внаслідок якої у жінок формується уявлення про власну неспроможність засвоєння точних дисциплін на тому самому рівні, що і чоловіками [18].

Однак у цілому молоді жінки частіше використовують базові вміння та навички у своїй діяльності, аніж чоловіки, що може пояснюватися горизонтальною гендерною сегрегацією на ринку праці, зокрема, переважанням частки чоловіків серед кваліфікованих робітників та операторів і складальників і, навпаки, більшою часткою жінок серед зайнятих у сфері торгівлі та послуг, серед спеціалістів та професіоналів [9, с. 80–81].

Побудова узагальнювального показника рівня умінь та навичок молоді

Розглянуті вище оцінки молоді щодо володіння окремими базовими вміннями та навичками, хоча і дозволяють зробити висновки про окремі аспекти її кваліфікації, однак не дають змоги скласти про неї цілісне уявлення. Для того, щоб вести мову як про соціальні чинники базових умінь, так і про їх вплив на позицію на ринку праці, слід відповісти на низку запитань. Перш за все, це те, наскільки володіння переліченими вміннями може виступати у якості формативних індикаторів однієї латентної змінної – рівня базової підготовки, а по-друге, наскільки валідним буде вимірювання загального рівня умінь на основі цього індексу.

Для відповіді на перше запитання ми перевірили засобами категоріального аналізу головних компонент здатність окремих умінь виступати проявами однієї характеристики індивіда – його загального рівня умінь. Зокрема, було з'ясовано, що всі розглянуті індикатори мають суттєві навантаження на одну вісь, а сам індекс є суттєво внутрішньо узгоджений (коефіцієнт α Кронбаха дорівнює 0,872, навантаження змінних на фактор наведено у табл. 1). Підтвердження нашого припущення дало змогу побудувати регресійним методом відповідний індекс зі стандартизованими значеннями³.

¹ Усі відмінності в оцінках рівня володіння вміннями визначені з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні та значущі на рівні $p = 0,05$.

² Всі коефіцієнти значущі на рівні $p < 0,001$.

³ Докладніша інформація про побудову індексу умінь у [4].

Таблиця 1. Факторні навантаження змінних для індексу умінь

Уміння	Навантаження
Користування комп'ютером	0,693
Письмовий виклад думок	0,867
Комунікація	0,865
Вирішення проблем	0,829
Математичні розрахунки	0,797
α Кронбаха	0,872

Говорячи про валідність побудованого індексу, можемо зазначити, що одним із його недоліків є звернення до самооцінки респондентами рівня їхніх умінь. Безумовно, оптимальним для з'ясування рівня володіння базовими вміннями було б застосування об'єктивних показників, як от розв'язання різноманітних практичних завдань, як це робилося, приміром, у межах Дослідження письменності та життєвих навичок дорослих (Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL)) [11]. Однак, з огляду на наявність у масиві вторинних даних лише суб'єктивних показників володіння респондентами певними вміннями – їхньої самооцінки респондентами – постає питання щодо правомірності використання цих даних для опису рівня володіння вміннями та навичками. При перевірці валідності одержаного індексу ми брали до уваги таке міркування: чим частіше респондент використовує певні уміння, тим вищим, з одного боку, є рівень володіння ними, а з іншого – тим більше шансів у нього отримати роботу, пов'язану з частим використанням умінь. Тому наявність зв'язку між рівнем умінь та частотою їх використання свідчатиме про відповідність цього конструкту дослідницькому завданню – вимірюванню рівня умінь.

Для перевірки цього припущення спочатку було побудовано інтегральний індекс частоти використання умінь у роботі за процедурою, аналогічною тій, що була застосована для індексу умінь. Він являє собою латентну змінну з добре узгодженими індикаторами (коефіцієнт α Кронбаха становить 0,822; навантаження змінних на фактор наведено у табл. 2).

Таблиця 2. Факторні навантаження змінних для індексу частоти використання умінь

Частота використання умінь	Навантаження
Користування комп'ютером	0,739
Письмовий виклад думок	0,855
Комунікація	0,818
Вирішення проблем	0,830
Математичні розрахунки	0,537
α Кронбаха	0,822

Перевірка наявності зв'язку між індексом умінь та індексом частоти їх використання, здійснена засобами кореляційного аналізу (r Пірсона), довела, що зі збільшенням частоти вживання певного вміння підвищується і рівень володіння ним ($r = 0,648$, $p = 0,01$). Хоча рівень кореляції між зазначеними змінними є достатньо високим, тим не менш, кореляційний зв'язок не є функціональним. Тобто, ми не можемо вважати, що оцінки рівня умінь та частоти їх використання зумовлені лише специфікою їх самооцінки, а отже, є підстави для розгляду самооцінки респондентом рівня умінь як такої, що відповідає дійсності.

Також було перевірено зв'язок індексу умінь із середньою оцінкою за навчання у респондента. Середній бал атестата чи іншого документа про освіту дає нам змогу визначити загальний рівень підготовки респондента на основі усереднення оцінок низкою експертів (що до певної міри елімінує вплив особистості конкретного педагога на процес оцінювання), виконання практичних завдань, де використовуються різні уміння.

Спочатку дані щодо середнього бала респондента, виміряного у різних типах шкал (за 5-, 12- та 100-бальною системами) перекодовувалися у 5-бальну шкалу згідно з прийнятими Міністерством освіти та науки стандартами. В результаті обрахування коефіцієнтів кореляції r Пірсона для індексу умінь із середньою оцінкою було з'ясовано, що він становить 0,316. Тобто, зростання середньої оцінки супроводжується і зростанням загального рівня умінь. Коефіцієнт кореляції Пірсона для частоти використання умінь та середньої оцінки також виявився значущим і становив 0,274¹. Щодо невисоких значень отриманих коефіцієнтів зазначимо, що все ж навчальна програма освітнього закладу передбачає опанування не лише базовими вміннями, а й низкою складніших компетенцій, а також до певної міри імперативів прихованої шкільної програми (включаючи манеру спілкування з учителями, стиль мовлення, поведінку на заняттях тощо). Відтак, сама по собі середня оцінка не може бути прямим індикатором рівня базових умінь, відображаючи його лише як складову частину всіх знань, умінь та навичок, засвоєних у процесі навчання. Таким чином, є підстави вважати побудований нами індекс умінь валідним інструментом для визначення рівня умінь респондента.

Соціальні чинники базових умінь та навичок молоді

Обґрунтування валідності застосування індексу умінь дає нам змогу звернутися до розгляду його можливих чинників. Причому при окресленні кола таких чинників є корисним звернення не лише до даних, зібраних у межах проєктів на

¹ Обидва коефіцієнти значущі на рівні $p = 0,01$.

кшталт Дослідження письменності та життєвих навичок дорослих [11], а й численних здобутків соціологів у галузі студій освітніх досягнень [13; 12; 16; 19; 23]. Узагальнюючи наведену у літературі інформацію, можна вести мову про декілька основних груп чинників, які зумовлюють рівень умінь.

По-перше, це низка характеристик самого індивіда, як-от: фізичні особливості (стан здоров'я, рівень фізичного розвитку), здібності до виконання певних видів завдань, соціо-демографічні характеристики (стать, вік, рівень освіти тощо).

По-друге, це характеристики соціального оточення індивіда, які стосуються його соціально-класового походження, культурного капіталу сім'ї, матеріального забезпечення сім'ї, розвиненості соціальної мережі сім'ї.

По-третє, це фактори, пов'язані з соціо-культурним контекстом, зокрема, з рівнем суспільного розвитку та особливостями взаємозв'язку між ринком праці та освітньою інституцією.

З огляду на використання у нашому дослідженні вторинних даних, ми мали можливість перевірити визначення рівня умінь лише частиною з перелічених чинників. При побудові моделі ми брали до уваги такі міркування.

Передусім, визначаючи як залежну змінну нашої моделі рівень умінь респондентів, ми, розглядаючи її зв'язок з частотою використання умінь, дійшли висновку, що він є двобічним, про що йшла мова вище. Скорельованість цих змінних ($r = 0,648$, $p = 0,01$) дала підстави обрати для подальшого аналізу даних процедуру багатомірної загальної лінійної моделі (General Linear Model Multivariate Analysis), де до регресійного рівняння обидва індекси – індекс умінь і індекс частоти використання умінь – було включено як залежні змінні. Така модель дала нам змогу здійснити одночасне визначення чинників залежних змінних.

Окреслюючи коло чинників, які можуть визначати рівень умінь та частоту їх використання, ми акцентували увагу на двох їхніх групах.

По-перше, це характеристики респондента, передусім його освітній рівень. Саме система освіти виконує функцію міжпоколінної трансляції знань, умінь та навичок, у тому числі базових. Однак чи дійсно саме вона є головним агентом їх формування? Роботодавці часто нарікають на неспроможність системи професійної освіти здійснити підготовку кадрів, які б надалі успішно виконували трудову діяльність. Дослідники зазначають, що, навіть вказуючи у вимогах до претендентів на вакансію необхідність наявності певного освітнього рівня, роботодавці все одно воліють бачити серед своїх працівників осіб, які володіють також і низкою принаймні базових умінь та навичок. Під цим же кутом зору робото-

давці також розглядають і проблему доцільності та рентабельності подальшого підвищення кваліфікації кадрів, коли надають перевагу додатковому навчанню осіб, які протягом певного проміжку часу працювали у організації, перед рекрутуванням молодих фахівців із високим освітнім рівнем але без досвіду роботи [10, с. 18–20].

З цим питанням тісно пов'язане ще одне: чи впливає на рівень умінь та частоту їх використання індивідом факт його роботи під час навчання, а якщо так, то як він співвідноситься з впливом освіти? Це, своєю чергою, зумовлює звернення до такої характеристики респондента, як факт його роботи під час навчання. Зауважимо, що в нашому випадку мова йде про значущу роботу, яка передбачає зайнятість щонайменше протягом шести місяців та не менше ніж 20 годин на тиждень і може бути як офіційною, так і неофіційною. При цьому зазначені характеристики зайнятості під час навчання дають змогу робити цілком обґрунтовані висновки щодо впливу залучення до процесу трудової діяльності на формування умінь та навичок.

Нарешті, було перевірено вплив соціально-демографічних чинників – статі та віку респондента. Так, ймовірно, є відмінності у можливостях набуття умінь певного рівня внаслідок особливостей гендерної соціалізації та соціально схвалюваних моделей поведінки осіб різної статі. Крім того, можуть бути розбіжності у частоті використання умінь, зумовлених віковим чинником, внаслідок панівних соціальних стереотипів щодо зв'язку віку з професійною компетентністю, що може спричиняти доручення складнішої роботи старшим за віком особам.

Наступна група чинників, до яких ми зверталися, – це ті, що стосуються соціального оточення індивіда. При побудові моделі ми включили до кола незалежних змінних освітній рівень батьків респондента та їхню класову належність.

Так, освітній рівень батьків є фактором, який зумовлює рівень підготовки самого індивіда через можливість отримання ним від батьків певної кількості знань та навичок, необхідної для успішного здійснення навчального процесу (пов'язаних як із явною, так і з латентною навчальною програмою). Крім того, культурний рівень батьків є для дитини орієнтиром у процесі власного розвитку, підґрунтям для формування мотивації до сумлінного навчання.

Класова належність батьків у цьому випадку є тим чинником, який визначає можливість батьків активно застосовувати набуті під час навчання знання, постійно доповнювати їх та переглядати, що, своєю чергою, підвищує результативність процесу їх передавання дітям.

Додатково було звернуто увагу і на можливість впливу взаємодії означених чинників з освітнім рівнем індивіда, який вони визначають (дані про такий взаємозв'язок наведено у [6]), на рівень умінь та зумовлену ним частоту їх використання у роботі.

Насамкінець зазначимо, що змінні, які фіксують освітньо-кваліфікаційний рівень респондента та його батьків, так само, як і ті, що визначають класову належність батьків респондента, було доповнено категорією «невідомий» для того, щоб зберегти для аналізу спостереження, для яких немає даних щодо вказаних ознак.

Для перевірки значущості внесків чинників у модель ми звертались до найбільш вживаного багатовимірного тесту – сліду Пілая. У регресійній моделі, яка включала всі описані вище чинники, виявився незначущим вплив віку, класової належності батька, рівня освіти матері та більшості взаємодій соціально-класового походження й освітнього рівня батьків з освітою респондента. Виняток становив вплив взаємодії освітнього рівня респондента з освітнім рівнем батька, однак з огляду на його слабкість (слід Пілая = 0,039; часткова $\eta^2 = 0,02$), невелику кількість категорій утвореної змінної, щодо яких спостерігались статистично значущі відмінності з референтними категоріями, та відтворення тенденцій, відмічених щодо головних ефектів змінних, було прийнято рішення про її видалення з фінальної моделі. Це спричинило доволі незначні зміни у прогностичних можливостях моделей для обох індексів (зменшення R^2 для рівня умінь на 0,5 %, для індексу частоти їх використання на 1,2 %).

Таким чином, фінальна модель включала в себе такі чинники: рівень освіти, стать, факт роботи під час навчання респондента, класову належність матері респондента, освітній рівень батька респондента. Основні значення багатовимірних статистик фінальної моделі подано у табл. 3.

Таблиця 3. Багатовимірні статистики регресійної моделі

Незалежна змінна	Значення статистики (слід Пілая)	Значущість	Часткова η^2
Стать респондента	0,007	0,003	0,007
Факт роботи під час навчання	0,005	0,015	0,005
Рівень освіти респондента	0,232	0,000	0,116
Рівень освіти батька респондента	0,034	0,000	0,017
Класова належність матері респондента	0,015	0,009	0,008

Як бачимо зі значення сліду Пілая та часткової η^2 , найбільш яскравим є внесок до моделі рівня освіти респондента. Крім того, вплив статі

виявився значущим лише для частоти використання умінь, що, очевидно, можна пояснити горизонтальною гендерною сегрегацією на ринку праці, про що вже згадувалося вище. Це припущення підтверджується і при розгляді відповідних коефіцієнтів моделі (табл. 4), які унаочнюють більшу частоту використання базових умінь жінками порівняно з чоловіками.

Коментуючи отриману модель, відзначимо передусім вплив освітнього рівня респондентів на рівень умінь респондентів та частоту їх використання. Так, по мірі його зменшення ми спостерігаємо їх статистично значуще зниження. Аналогічним є і вплив рівня освіти батька респондента. Однак для цієї незалежної змінної відмінності між імовірністю мати високий рівень умінь у дітей батьків з повною вищою освітою та тих, рівень освіти батька яких є нижчим, виражені менш яскраво, ніж для аналогічних освітніх рівнів самого респондента.

Щодо класової належності матері респондента спостерігаємо значуще підвищення шансів мати вищий рівень умінь у дітей матерів, належних до службових класів, та частішого використання умінь для дітей матерів, належних до нижчого службового класу порівняно з дітьми матерів, належних до класу кваліфікованих робітників.

Сприяє підвищенню рівня умінь та частоти їх використання факт роботи під час навчання. При цьому, менший вплив наявності досвіду роботи на рівень та частоту використання умінь, порівняно з освітнім рівнем, скоріше за все пояснюється специфікою молодіжної зайнятості: так, серед молодих людей, які працювали під час навчання, лише у 51,6 % освітній фах відповідав сфері зайнятості, а для 52,8 % освітній рівень для обіймання посади не вимагав володіння навіть дипломом бакалавра. Тобто, про заняття, пов'язані з високим рівнем кваліфікації, не йдеться.

Отже, освітні заклади є важливими агентами формування умінь. Однак, констатуючи значний вплив передусім саме вищої освіти на рівень умінь, не слід забувати, що отримання повної вищої освіти у ВНЗ часто ґрунтується на селекції, спочатку абітурієнтів, які до цього ВНЗ вступають, а потім і студентів для навчання на магістерських програмах, а подекуди і на програмах підготовки спеціалістів. Відтак, і підвищення шансів власників дипломів про повну вищу освіту на набуття високого рівня умінь, очевидно, зумовлюється не лише відмінностями у якості самої підготовки майбутніх фахівців, а і характеристиками самого контингенту осіб, які цю освіту здобувають.

Крім того, зауважимо, що соціальне оточення (яке розглядалося через звернення до рівня осві-

Таблиця 4. Оцінки параметрів моделі

Незалежна змінна	Індекс умінь		Індекс частоти використання умінь	
	В	Значущість	В	Значущість
Незалежний член	0,667	0,000	0,780	0,092
Стать респондента		0,403		0,014
Чоловіча	0,038	0,403	-0,105	0,014
<i>Жіноча</i>				
Факт роботи під час навчання		0,021		0,008
Так	0,135	0,021	0,14	0,008
<i>Ні</i>				
Освіта респондента		0,000		0,000
Невідома	-0,332	0,000	-0,374	0,000
Неповна середня	-1,180	0,000	-1,180	0,000
Повна середня	-0,999	0,000	-1,106	0,000
Базова вища	-0,534	0,000	-0,563	0,000
<i>Повна вища</i>				
Рівень освіти батька респондента		0,000		0,000
Невідома	-0,335	0,000	-0,344	0,000
Неповна середня	-0,376	0,000	-0,392	0,000
Повна середня	-0,376	0,000	-0,369	0,000
Базова вища	-0,131	0,061	-0,274	0,000
<i>Повна вища</i>				
Класова належність матері респондента		0,008		0,008
Невідома	0,125	0,091	0,166	0,018
Вищий службовий клас	0,262	0,009	0,136	0,154
Нижчий службовий клас	0,268	0,001	0,259	0,001
Працівники рутинної нефізичної праці	0,128	0,092	0,108	0,134
Кваліфіковані робітники	0,015	0,870	0,011	0,904
<i>Напів- та некваліфіковані робітники</i>				
R²		0,297		0,336
Скоригований R²		0,291		0,330

Референтні категорії виділені курсивом. Статистично значущі значення коефіцієнтів – **напівжирним шрифтом**.

ти батька та класової позиції матері індивіда) також значною мірою визначає варіацію рівня умінь. При цьому, перелічені змінні є впливовими і стосовно частоти використання умінь, оскільки диплом про освіту є свого роду експертним висновком щодо придатності індивіда виконувати роботу певного змісту, а соціальне оточення значною мірою визначає і процес пошуку роботи, зокрема, вакансії, на які орієнтується індивід.

Водночас, факт роботи під час навчання як підвищує загальний рівень умінь, так і слугує додатковою ознакою відповідності вимогам до певної посади, а отже, сприяє отриманню такої роботи, яка вимагає їх частішого використання. Ці дані також підтверджують наш висновок про взаємну обумовленість рівня умінь та частоти їх використання.

Вплив рівня умінь молоді на позицію на ринку праці

Важливим завданням при розгляді базових умінь та частоти їх використання є визначення їхнього впливу на характеристики зайнятості

молодих людей, зокрема, її престиж, класову позицію та рівень заробітної платні, що дасть змогу вести мову про реальну потребу у фахівцях з певним рівнем кваліфікації, яка існує на українському ринку праці.

Перевірка зв'язку між престижем зайнятості та розміром заробітної платні й рівнем умінь та частотою їх використання здійснювалась, з огляду на метричний характер змінних, засобами множинної регресії (табл. 5).

Як бачимо, індекс умінь не чинить значущого впливу на розмір заробітної платні, індекс частоти використання цих умінь теж доволі слабо визначає її варіацію, про що зокрема свідчать і досить слабкі прогностичні можливості пояснювальної моделі, до якої включені ці незалежні змінні.

Водночас, щодо зумовленості престижу професії рівнем умінь та частотою їх використання картина є іншою: тут спостерігається вплив обох зазначених змінних, хоча і вплив другої є сильнішим, ніж першої (проте не слід забувати, що змінні сильно корелюють між собою). Має місце і значна частка варіації залежної змінної, поясненої цими змінними – близько 39 %.

Таблиця 5. Зв'язок між рівнем умінь і частотою їх використання та престижем і заробітною платнею

Незалежні змінні	Заробітна платня ¹		Престиж зайнятості	
	Стандартизований В	Значущість ²	Стандартизований В	Значущість ³
Індекс умінь	0,071	0,074	0,175	0,001
Індекс частоти використання умінь	0,105	0,008	0,497	0,000

Для того, щоб порівняти відмінності у частці осіб, належних до тих чи тих класів, серед респондентів із різним рівнем умінь та частотою їх використання, було здійснено категоризацію обох індексів за допомогою методу оптимального розбиття на підставі змінної, яка фіксує освітньо-кваліфікаційний рівень респондента, як такої, що чинить найсильніший вплив на їхнє значення. В результаті застосування процедури було одержано такі градації ознак (табл. 6).

Таблиця 6. Діапазони індексу умінь та індексу частоти використання умінь після їх розбиття

	Низький	Скоріше низький	Скоріше високий	Високий
Індекс умінь	> -1,05	[-1,05; -0,25]	[-0,25; 1,02]	≤ 1,02
Індекс частоти використання умінь	> -0,84	[-0,84; -0,17]	[-0,17; 1,00]	≤ 1

При перевірці значущості відмінностей у частках респондентів, належних до різних класів, для різних рівнів умінь та частоти їх використання було одержано дані, наведені у табл. 7.

Так, серед тих, хто має високий рівень умінь, є суттєво більшою, ніж серед представників інших градацій рівня умінь, частка осіб, належних до службових класів⁴. Натомість серед належних до найнижчого рівня умінь найбільшою є частка представників робітничих класів⁵. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і щодо пропорцій класової належності залежно від частоти використання умінь. Водночас, слід відмітити

¹ Для розрахунку статистик до ознаки було застосовано логарифмічне перетворення з видаленням викідів.

² Разом змінні пояснюють від 2,4 до 2,6 % варіації залежної змінної.

³ Разом змінні пояснюють від 39,4 до 39,7 % варіації залежної змінної.

⁴ Усі відмінності найвищого рівня умінь з іншими значущі на рівні $p = 0,01$.

⁵ Усі відмінності найнижчого рівня умінь з іншими значущі для класу напів- та некваліфікованих робітників; для класу кваліфікованих робітників значущих відмінностей між частками осіб, належних до цього класу серед осіб з низьким та скоріше низьким рівнем умінь, немає.

сильніший зв'язок класової належності з рівнем частоти використання умінь, ніж з рівнем самих умінь: коефіцієнти Кендала для них становлять відповідно $\tau_b = -0,491$ та $\tau_b = -0,382$ ⁶.

Таблиця 7. Класова належність респондентів залежно від рівня умінь та частоти їх використання

Класова належність респондента	Індекс умінь, %				Індекс частоти використання умінь, %			
	Низький	Скоріше низький	Скоріше високий	Високий	Низький	Скоріше низький	Скоріше високий	Високий
Вищий службовий клас	1,4	4,1	12,9	27,5	1,0	4,2	14,5	28,8
Нижчий службовий клас	3,4	10,3	28,6	42,6	3,6	13,6	32,6	44,3
Працівники рутинної нефізичної праці	20,5	31,2	23,4	13,1	16,3	25,3	20,6	15,5
Дрібні власники та самозайняті	3,1	4,1	3,9	2,1	3,8	4,5	5,5	1,9
Кваліфіковані робітники	33,6	25,6	16,4	10,3	33,3	29,1	17,6	6,5
Напів- та некваліфіковані робітники	38,0	24,8	14,9	4,5	42,1	23,4	9,2	3,1

Загалом, відзначимо, що рівні умінь та частота їх використання зумовлюють скоріше тип зайнятості (її престиж та клас), але вплив на розмір заробітної платні частоти використання умінь є значно слабшим, а рівня умінь і взагалі немає. Втім, у цьому випадку йдеться радше про неузгодженість статусних характеристик в українському суспільстві, позаяк щодо рівня заробітної платні немає також і значущої кореляції з престижем зайнятості⁷ та чітких розбіжностей у її розмірі для представників різних класів⁸.

Висновки

Узагальнюючи наведене вище, зазначимо таке.

1. Молоді люди оцінюють свій рівень володіння різними уміннями переважно як добрий. Водночас, найнижчі оцінки серед рівнів володіння різними уміннями зафіксовано щодо комп'ютерної грамотності та математичних розрахунків.

⁶ Від'ємне значення коефіцієнтів зумовлено тим, що змінна, яка фіксує класову належність, має зворотній ключ. Всі коефіцієнти значущі на рівні $p < 0,001$.

⁷ Перевірку здійснено з використанням коефіцієнта r Пірсона.

⁸ Перевірку здійснено з застосуванням процедури дисперсійного аналізу, вжито апостеріорний тест Дункана.

2. Існують гендерні відмінності в оцінках рівня володіння окремими вміннями. Так, жінки оцінюють як кращі вміння письмового викладу своїх думок та комунікативні вміння. Хоча, з іншого боку, не спостерігається статистично значущого перевищення частки чоловіків, які оцінюють як дуже добрі вміння користування комп'ютером та використання математичних розрахунків, що зазвичай вважаються «чоловічими».
 3. Інтегральний показник рівня базових умінь молоді, побудований на даних про володіння нею окремими навичками є, з огляду на скорельованість із середнім балом документа про освіту, цілком адекватним показником для його визначення.
 4. Соціальними чинниками загальних рівнів володіння вміннями та частоти їх використання виявилися освітній рівень респондента та освітній рівень його батька, дещо меншою мірою класова належність матері та факт роботи під час навчання. Водночас, статеві розбіжності було відмічено лише для загальної частоти використання умінь.
 5. Вплив рівня та частоти використання умінь на статус молоді на ринку праці є дещо суперечливим: з одного боку, вони доволі сильно прямо пов'язані з класовою належністю та престижем зайнятості, але заробітну платню зумовлює лише частота використання умінь, причому достатньо незначною мірою. Зауважимо, що у статті подано дані щодо опанування українською молоддю базовими вміннями та визначено основні чинники їх загального рівня та рівня частоти їх використання. Зрозуміло, що не менш важливим завданням є і з'ясування кола тих чинників макrorівня, які зумовлюють актуальність тих чи тих умінь на ринку праці, окреслення вимог роботодавців до вітчизняних кадрів тощо. Разом результати цих розвідок дадуть змогу звернутись до оцінки змісту вітчизняних освітніх програм з огляду на формування з їх допомогою того кадрового потенціалу, який би уможливив інтенсивний розвиток української економіки.
1. Аврамова Е. М. Работодатели и выпускники вузов на рынке труда: взаимные ожидания / Е. М. Аврамова, Ю. Б. Верпаховская // Социологические исследования. – 2006. – № 4. – С. 37–46.
 2. Анисимов П. Ф. Современный специалист со средним профессиональным образованием: мнение производителей / П. Ф. Анисимов, Н. Л. Гунявина // Социологические исследования. – 2002. – № 12. – С. 100–107.
 3. Бондаренко Н. В. Спрос на рабочую силу – мнение работодателей. Информационный бюллетень / Н. В. Бондаренко, М. Д. Красильникова, К. А. Харламов. – М. : ГУ-ВШЭ, 2006.
 4. Виноградов О. Г. Психометричні характеристики інтегрального індексу загальних умінь та навичок / О. Г. Виноградов, Л. О. Малиш // Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки. – 2010. – Т. 109. – С. 13–16.
 5. Образование в странах с переходной экономикой: задачи развития. Доклад Всемирного банка / [авт. текста Sue E. Verghuman ; пер. с англ. А. Литман]. – Washington : Международный банк реконструкции и развития, 2000.
 6. Оксамитна С. М. Соціальне походження та освітня нерівність в Україні / С. М. Оксамитна, В. Є. Хмелько // Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки. – 2007. – Т. 70. – С. 39–46.
 7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/2009 навчального року : Статистичний бюлетень / [відп. за випуск І. Калачова]. – К. : Державний комітет статистики України, 2009.
 8. Рівень освіти населення України: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. / [наук. ред. О. Г. Осауленко]. – К. : Державний комітет статистики України, 2003.
 9. Симончук О. Професійна структура сучасної України / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 62–99.
 10. Требования работодателей к системе профессионального образования / [научн. ред. Т. Л. Клячко, Г. А. Краснова] / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ. – М. : МАКС Пресс, 2006.
 11. Apprentissage et réussite. Premiers résultats de l'enquête sur la littératie et les compétences des adultes. – Ottawa et Paris : Ministère de l'industrie, Canada et Organisation de Coopération et de Développement Economiques (OCDE), 2005.
 12. Bernstein B. Class, Codes and Control: in 4 vol. / B. Bernstein. – London : Routledge and Kegan Paul, 2003. – Vol. 4: The structuring of pedagogic discourse. – 2003. – P. 55–80.
 13. Bourdieu P. The Inheritors: French Students and Their Relation to Culture / P. Bourdieu, J.-C. Passeron. – Chicago and London, 1979.
 14. Definition and Selection of Key Competencies. Contributions to the Second DeSeCo Symposium. Geneva, Switzerland, 11–13 February, 2002. – Swiss Federal Statistical Office. – Neuchâtel, 2003.
 15. Developing an International Survey on Adult Skills and Competencies. – Aims and Methodological Issues. – Paris. [by Vincent Merle] – OECD: 26–27 April 2004. – Draft.
 16. Erikson R. Explaining Class Inequality in Education: The Swedish Test Case / R. Erikson, J. Jonsson // Can Education Be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective. – Boulder : Westview Press, 1995. – P. 1–63.
 17. Ganzeboom H. International Stratification and Mobility File: Conversion Tools / Harry B. G. Ganzeboom, Donald J. Treiman [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://home.fsw.vu.nl/hbg.ganzeboom/ismf>. – Назва з екрана.
 18. Martinot D. Awareness of a gender stereotype, personal beliefs and self-perceptions regarding math ability: when boys do not surpass girls / D. Martinot, M. Désert // Social Psychology of Education. – 2007. – Vol. 10. – P. 455–471.
 19. Müller W. The transition from school to work: a European perspective / W. Müller, M. Gangl // Transition from Education to Work in Europe: the Integration of Youth into EU Labour Markets. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – P. 1–19.
 20. Overcoming inequality: why governance matters. EFA Global Monitoring Report 2009. – UNESCO, Oxford University Press. – 2008.
 21. Regards sur l'éducation 2008. Les indicateurs de l'OCDE. – OCDE, 2008.
 22. Rychen D. S. A Frame of Reference for Defining and Selecting Key Competencies in an International Context / D. S. Rychen // Definition and Selection of Key Competencies. Contributions to the Second DeSeCo Symposium Geneva, Switzerland, 11–13

- February, 2002. – Swiss Federal Statistical Office. – Neuchâtel, 2003. – P. 109–116.
23. Shavit Y. The Institutional Embeddedness of the Stratification Process A Comparative Study of Qualifications and Occupations

in Thirteen Countries / Y. Shavit, W. Müller // From School to Work. A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – P. 1–48.

L. Malysh, A. Vinogradov

BASIC KNOWLEDGE AND SKILLS OF UKRAINIAN YOUTH: SOCIAL FACTORS AND IMPACT ON LABOR MARKET POSITION

The authors made an attempt to determine level of qualification of young Ukrainians using the basic skills concept and the data of 2007 sociological study Transition from School to Work conducted by Kiev International Institute of Sociology at the initiative of the World Bank.

Keywords: basic skills, level of education, class position, income, occupational prestige.

УДК 316.342:371

Васильченко А. А.

ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

За результатами зовнішнього незалежного оцінювання з математики, української мови та літератури 2010 року, у статті проаналізовано диференціацію освітніх можливостей на рівні вступу до вищого навчального закладу залежно від типу школи, в якій вчився індивід. Тип школи вважається опосередкованим чинником соціально-економічного походження випускників. Зроблено припущення, що ЗНО, формально надаючи рівні можливості вступу до вищих навчальних закладів, фактично закріплює нерівність освітніх можливостей дітей різного соціального походження, притаманну попереднім рівням здобуття освіти.

Ключові слова: освіта, освітня нерівність, зовнішнє незалежне оцінювання.

Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) за три роки свого існування здобуло позитивне визнання як інноваційний елемент інституційного устрою освіти в Україні, а також посіло важливе місце в медійному і громадському інформаційному просторі. В обговореннях і оцінках ЗНО лунають такі вислови, як «найбільш значуща за масштабами і складністю реформа в українській освіті» [2, с. 133] та «реформа, яка має стратегічне значення» [5, с. 593]. Громадяни свідомі того, що нововведення не лише стосуватимуться системи освіти, а й вплинуть і на функціонування суспільства загалом. Адже спроба впровадження незалежного всеукраїнського іспиту є відчутним кроком уперед, який спрямований як на створення рівних умов вступу для кожного абітурієнта ВНЗ, так і на подолання корупції (принаймні на етапі вступу), яка існує в українських вищих навчальних закладах. Однак, усупереч тому, що

дискусії навколо ЗНО тісно вплетені в суспільний дискурс, наразі існує вкрай мало наукових праць, які містять спроби аналізу значення ЗНО для системи освітнього відбору, особливо з соціологічного погляду.

Автори офіційного звіту Українського центру якості освіти про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2010 році постулюють створення однакових умов для виявлення рівня індивідуальних навчальних досягнень усім абітурієнтам ВНЗ як один із головних результатів проведеного тестування. Створення таких умов, за словами авторів звіту, зокрема, досягнуто завдяки відсутності дискримінації тих, хто складав тести, за будь-якою ознакою [4, с. 349]. Відтак, теоретично впровадження системи зовнішнього незалежного оцінювання знань абітурієнтів має гарантува-